

УДК 316.624.3:364.63]:37.064.3
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-1.10>

Т. В. Журавко

викладач-стажист кафедри психології та педагогіки розвитку дитини
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Надзвичайно гостро проблема мирного врегулювання конфліктів виділяється в аспекті реформування системи освіти. Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками, проте часті явища булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяє повною мірою досягти поставлених цілей.

Соціально-психологічна проблема булінгу майже не вивчена в нашій країні і з теоретичних позицій, і з позиції практики. На сьогоднішній день постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках дітей. В освітній практиці визнано поширення такого явища, як булінг. Практично в кожній групі є діти, які стають об'єктами глузувань та знущань.

Стаття присвячена соціально-психологічній проблемі булінгу в сучасній системі освіти. Мета дослідження – розкрити соціально-психологічні особливості булінгу. Здійснено аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з означеної проблеми, доведено її актуальність.

Булінг – агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей щодо іншої дитини, яка супроводжується постійним фізичним та психологічним впливом. Проаналізовано основні причини та наслідки цього негативного соціально-психологічного явища. Через загострення суспільно-політичної ситуації в Україні, посилення соціальної напруженості, розгортання інформаційних протистоянь і пропагандистських кампаній створюється платформа для поширення булінгу. Коли через суспільно-політичні суперечності руйнується життєвий простір, порушується особистий комфорт і спокій дитини, це призводить до тривалих негативних соціально-психологічних, стресових ситуацій, посттравматичних розладів.

На підставі аналізу результатів доведено, що профілактика булінгу сприяє формуванню загальної готовності дитини до конструктивної взаємодії сучасного соціуму з почуттям власної гідності. У статті розкрито сутнісні ознаки, основні причини, форми прояву цього явища, визначено основні риси булінгу, проаналізовано основні механізми його розвитку. Проаналізовано соціально-педагогічну, психологічну проблему сучасності – булінг.

Ключові слова: цькування, агресія, конфлікт, психолого-педагогічна проблема, діти.

Постановка проблеми. Наразі українське суспільство визнає існування проблеми жорстокого поводження з дітьми, а також необхідність здійснення комплексу послідовних заходів щодо вдосконалення системи попередження, виявлення та подолання цього явища. Достеменно відомо, що однією з причин смерті дітей, зокрема раннього віку, є брак належного за ними догляду, незабезпечення їхніх основних потреб. Іншими наслідками жорстокого поводження є поширення насильницьких методів спілкування, розв'язання суперечливих ситуацій, нетолерантне ставлення членів суспільства один до одного, безоглядність та безпритульність дітей, їх алкоголізація та наркотизація тощо. Звісно, найгірші наслідки для дитини має насильство, що здійснюють по відношенню до неї її батьки або особи, які їх замінюють [7, с. 4].

Останнім часом тема насильства досить популярна в нашому суспільстві. Це пояснюється тим, що з насильством ми або безпосередньо, або опосередковано стикаємося досить часто. У будь-якому разі чуємо про насильство постійно. Однак складною ця тема є через не зовсім правильне

розуміння людьми причин, цілей і сенсу будь-якого насильства. З одного боку, більшість з нас ставиться до насильства негативно, а з іншого – багато людей регулярно його вчиняють або хотіли б вчинити для розв'язання своїх проблем [6, с. 3].

Питання безпеки дитини, збереження її життя та здоров'я, формування вміння захистити себе в навколишньому середовищі є вкрай актуальними у системі освіти та виховання дітей і молоді. Останнім часом в учнівських колективах спостерігається тенденція поширення агресивних і насильницьких дій у поєднанні із залякуванням і цькуванням. Тому важливим завданням сучасних закладів освіти є визнання існування проблеми булінгу та створення безпечного навчально-виховного середовища для профілактики та боротьби з негативними соціально-педагогічними наслідками цього явища [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення мирного середовища як умови встановлення демократичних цінностей є орієнтиром для розбудови держави. Враховуючи сучасний етап соціокультурного розвитку України, необхідно констатувати зміну уявлень про шляхи вирішення конфліктів.

Дослідження українських науковців в основному спираються на зарубіжний досвід (Л. Лушпай). Зокрема, проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі українські вчені, як С. Бурова, М. Дмитренко, О. Лавриненко, В. Панок, В. Синьов та інші. Заслужують уваги і праці О. Барліт, А. Барліт, А. Король та інших [2, с. 24].

Надзвичайно гостро проблема мирного врегулювання конфліктів виділяється в аспекті реформування системи освіти. Заклади освіти ставлять за мету всебічний розвиток дитини, створення умов для засвоєння ефективних моделей поведінки з ровесниками, проте часті явища булінгу та високий рівень конфліктності серед однолітків не дозволяє повною мірою досягти поставлених цілей [1, с. 74–78].

Відомий психолог І. Кон підкреслював, що «булінг» став міжнародним соціально-психологічним і педагогічним терміном, який означає складну сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем. Найчастіше йдеться про відносини у дитячому колективі, однак булінг зустрічається і серед дорослих та проявляється в основному у дисбалансі влади [4].

Аналіз наукових робіт дає можливість визначити основні риси булінгу: систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємовідносини переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи. Серед причин булінгу в колективі вчені виокремлюють такі: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо.

Мета статті – розширення знань про булінг як соціально-психологічну проблему в освітньому середовищі, його види та прояви в освітньому середовищі, формування негативного ставлення до нього, розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, спільний пошук шляхів попередження насильства та булінгу в дитячих колективах.

Виклад основного матеріалу. Насильство в освітньому середовищі має різний характер і природу. Воно може проявлятися як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників / учасниць цього процесу. Виявити випадки насильства в закладі освіти досить непросто передусім тому, що насильство відбувається переважно в місцях, де відсутній контроль і нагляд дорослих. До того ж і потерпілий, і спостерігачі воліють не повідомляти нікого про випадок, щоб їх не вважали «ябедником / ябедницею» або через страх зізнатися. Найнебезпечнішим є повторюва-

ність випадків насильства в освітньому середовищі. Саме систематичні насильницькі дії є булінгом або цькуванням. Термін «булінг» походить від англійського слова “bully”, тобто «хуліган», «забіяка», «задира».

Булінг – агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей щодо іншої дитини, яка супроводжується постійним фізичним та психологічним впливом [8, с. 14]. У Великій Британії з булінгом намагаються боротися з першого дня перебування у школі. З 80–х років минулого століття у Великій Британії почали розробляти кілька досить ефективних практик. З проблемами у дитячому колективі розбираються вчителі, які попередньо проходять спеціальну підготовку.

Японія – одна з небагатьох країн, де ще з XIX століття, а може й раніше добре було відомо про існування такого явища, як цькування в школах.

У Швеції діти та підлітки, починаючи з 2006 року, законодавчим шляхом захищені від цькування в школі. Кількість скарг, що все зростала, від школярів, які потерпали від булінгу, призвела до того, що уряд був змушений прийняти відповідний закон, який зобов'язував школи взяти активну участь у боротьбі проти дискримінації та булінгу. Ці дії, як показало дослідження ОЕСР, виявилися дуже успішними.

У демократичних державах при розв'язанні спорів, конфліктів, крім традиційної системи судів і арбітражу, використовують процедуру посередництва, яка називається медіацією. Медіатор займає нейтральну позицію: він не оцінює, не судить, не приймає рішень. Сторони самі повинні прийняти рішення і домовитись. Завдання медіатора: створити умови для того, щоб вони домовились: почули і зрозуміли один одного, перейшли від боротьби до співдружності [8, с. 14].

Навичкам мирно розв'язувати конфліктні ситуації і запобігати їм можна навчити. Чим раніше ми почнемо це навчання, тим краще. Вже в закладі дошкільної освіти дитина потрапляє в зону конфліктної взаємодії як з іншими дітьми (у групі), так і з вихователями. Не завжди є і взаєморозуміння між дітьми і їхніми власними батьками. Крім того, трапляється, що дитина випробовує на собі пресинг чужих батьків, які таким чином захищають своїх власних дітей. Подібне навчання дошкільнят завжди відбувається в ігровій формі й не має вікових протипоказань. Це цілком природно, оскільки спонтанна взаємодія наявна в будь-якому віці незалежно від того, навчена людина «правильному» спілкуванню чи ні. Спілкування – це природна частина життя, а конфлікт є її невіддільним складником [7, с. 74–78].

Вирішення означених проблем актуалізує питання побудови безпечного, мирного освітнього простору, який передбачає впровадження в систему освіти технології вирішення конфліктів шляхом співробітництва. Важливими кроками в цьому напрямі є формування у здобувачів освіти здатності проти-

стояти булінгу, навичок ненасильницької поведінки, побудови конструктивного діалогу.

Булінг виявляється у різних формах: вербальній, фізичній, соціальній. Ознаками фізичного булінгу є стусани, побиття, штовхання. Соціальне третирування пов'язане зі створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть учителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше фізично слабкішої дитини або з бідної чи неблагополучної родини. Третирування цього виду об'єднує форми непрямой фізичної та вербальної агресії: бойкот, ігнорування успішної підготовки до занять зі сторони вчителів, ворожа міміка чи жестикуляція, образливі прізвиська; насміхання над виглядом, видом діяльності, поведінкою дітей, які вирізняються серед однолітків (англ. *joking-teasing*); погрози, приниження; примус до «служіння» сильному: нести портфель, бути на підхваті, чергувати тощо (англ. *put-downs*). Також до форм булінгу можна віднести відбирання грошей та речей; змушування до певних негативних дій; дії сексуального характеру; кібербулінг (переслідування здійснюється за допомогою мобільного телефону, інтернету). Булінг – це соціальне явище, властиве переважно організованим дитячим колективам, насамперед школі.

Дослідники пояснюють цю обставину, тим, що школа – це універсальна арена, полігон для розрядки дітьми їхніх негативних імпульсів, які накопичилися вдома [3]. Виокремлюють такі фактори ризику можливих жертв боулінгу:

1) діти з вищим рівнем тривожності, ніж в середньому у групі. Часто їм не вистачає впевненості, життєдіяльності;

2) діти з низькою самооцінкою й негативним уявленням про себе можуть створювати враження, що не можуть чинити активний опір, коли на них нападають однолітки;

3) відсутність друзів у групі й труднощі у вибудовуванні та підтримці близьких стосунків з однолітками стають на заваді формуванню захисних відносин;

4) особливості зовнішності. Через повноту, виразні недоліки зовнішності, непривабливість, поганий одяг та інші зовнішні ознаки;

5) особливості поведінки. Діти, які погано вчаться, надміру рухливі й неухважні, запальні, які не вміють тримати дистанцію;

6) об'єктами цькування можуть стати діти, що належать до етнічної, національної та релігійної меншості;

7) жертвою боулінгу легко може стати чутлива, тиха, замкнута, пасивна, слухняна, сором'язлива дитина, яка легко й часто плаче, а також уникає прямої конфронтації в спілкуванні, відчуває труднощі зі самоствердженням у групі однолітків [6, с. 82–83].

Формування ж безпечного освітнього середовища стає завданням для всього суспільства.

Висновки. Булінг – явище, що може виникнути в більш-менш організованих, сталих дитячих колективах. Воно стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі. Тому постає гостра потреба усвідомлення того, що ця проблема є; підготовки фахівців із певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями, навичками для виявлення, попередження та подолання такого негативного соціального, психолого-педагогічного явища як булінг.

Проаналізовані позиції дослідників проблеми булінгу в освітньому середовищі дають змогу констатувати, що це явище негативно позначається на психічному розвитку дітей, що відображається на їх емоційній сфері, соціальних контактах, різних видах діяльності, успішності в них. Розповсюдженість агресивних проявів і цькування дітей визначає актуальність наукового підходу до визначення способів профілактики.

Література:

1. Андрєєнкова В.Л., Левченко К.Б., Лунченко Н.В., Матвійчук М.М. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації». К., 2018. 140 с.
2. Барліт О.О. Соціально-педагогічна та психологічна проблема булінгу в освітньому середовищі. Запоріжжя : Олекс, 2011. 52 с.
3. Брочковська Ю.Б. Булінг як соціально-психологічна проблема. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. Вип. 2. С. 145–154.
4. Клименко Ю.О., Сайко Н.О., Шевчук В.В. Соціально-психологічна профілактика булінгу в освітньому середовищі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. VI (75). Issue: 181. 2018. С. 73–75.
5. Лушпай Л.І. Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). Київ, 2010. С. 126–131.
6. Насильство. Булінг. Проблема в запитаннях та відповідях [Текст] / І.І. Дорожко, О.Є. Малихіна, Л.В. Туріщева. Х. : ВГ «Основа», 2019. 144 с.
7. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М.Е. / За заг. ред. Безпалько О.В. К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.
8. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / В.І. Ролінський. К., 2005. 20 с.

Zhuravko T. V. Bulling as a social-psychological problem in the educational environment

The problem of peaceful settlement of conflicts is extremely acute in the aspect of reforming the education system. Institutions of education aim at comprehensive child development, creating the conditions for learning effective behaviors with peers, but frequent bullying and high levels of conflict among peers do not fully achieve the goals. The socio-psychological problem of bullying has hardly been studied in our country from either a theoretical or a practical standpoint. Today, there is a problem of aggressive manifestations in interpersonal relationships of children.

In practice, the spread of such phenomenon as bullying is recognized. In almost every group, there are children who become bullied and bullied. The article is devoted to the socio-psychological problem of bullying in the modern education system. The purpose of the study is to reveal the socio-psychological features of bullying. The analysis of psychological and pedagogical and methodological literature on the problem is made, its relevance is proved.

Bulling is the aggressive and extremely unpleasant behavior of one child or group of children against another child, which is accompanied by constant physical and psychological influence. The main causes and consequences of this negative socio-psychological phenomenon are analyzed. Due to the aggravation of the socio-political situation in Ukraine, increasing social tensions, the deployment of information confrontations and advocacy campaigns, a platform for the spread of bullying is being created.

When social and political contradictions destroy the living space, violate the personal comfort and tranquility of the child, it leads to prolonged negative socio-psychological, stressful situations, post-traumatic disorders. On the basis of the analysis of the results it is proved that the prevention of bullying contributes to the formation of the general readiness of the child for constructive interaction of the modern society with a sense of dignity. The article describes the essential features, the main causes, forms of manifestation of this phenomenon, identifies the main features of bullying, analyzes the main mechanisms of its development. The socio-pedagogical, psychological problem of the present – bullying is analyzed.

Key words: *harassment, aggression, conflict, psychological and pedagogical problem, children.*